

УДК 343.148

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.30>

## ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИМОГИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Литвиненко О.Г.,

доктор філософії,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування

Донецького університету внутрішніх справ

**Литвиненко О.Г. Права та обов'язки учасників обшуку в умовах воєнного стану: вимоги законодавства та виклики сьогодення.**

У статті досліджуються правові засади проведення обшуку в умовах дії правового режиму воєнного стану та їхня практична реалізація у межах кримінального провадження. В умовах повномасштабного вторгнення, коли положення Кримінальний процесуальний кодекс України зазнали суттєвих змін, особливого значення набуває дотримання балансу між оперативністю проведення слідчих (розшукових) дій і забезпеченням конституційних прав учасників процесу, зокрема права на недоторканність житла та приватне життя. У роботі проаналізовано специфіку застосування положень ст.ст. 615, 223, 236 КПК України, що регламентують порядок проведення обшуку під час воєнного стану, а також їхній вплив на гарантії прав осіб, щодо яких проводяться слідчі дії.

Особливу увагу приділено питанню допустимості проведення обшуку без залучення понятих у випадках, якщо їх участь є об'єктивно неможливою або небезпечною для їх життя чи здоров'я, та обов'язковій відеофіксації таких процесуальних дій. Наведено аргументи на користь необхідності чіткого зазначення у протоколі обшуку причин відсутності понятих, а також доцільності надання сторонам захисту копій відеозаписів для забезпечення прозорості та контролю за діями правоохоронців. Окремо висвітлено проблему переривання обшуку під час оголошення сигналу «Повітряна тривога», та запропоновано надати учасникам обшуку право тимчасово залишати місце його проведення у супроводі оперативних працівників із подальшим поверненням.

Автором обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання та правозастосовної практики, зокрема запровадження обов'язкового повідомлення захисника особи та забезпечення дистанційного контролю за проведенням обшуку. Зроблено висновок, що унормування таких положень дозволить підвищити рівень правових гарантій, уникнути порушень прав і законних інтересів учасників кримінального провадження та забезпечити баланс між завданнями досудового розслідування і правом на життя, безпеку та недоторканність житла особи.

**Ключові слова:** слідчі (розшукові) дії, обшук, поняті, досудове розслідування, воєнний стан, права людини.

**Lytvynenko O.G. Rights and obligations of participants in a search under martial law: legislative requirements and contemporary challenges.**

The article examines the legal framework for conducting searches under the legal regime of martial law and their practical implementation within criminal proceedings. In the context of the full-scale invasion, when the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine have undergone significant changes, particular importance is attached to maintaining a balance between the efficiency of investigative (search) actions and the safeguarding of the constitutional rights of the parties involved, especially the right to the inviolability of one's home and private life. The paper analyzes the specifics of applying Articles 615, 223, and 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the procedure for conducting searches during martial law, as well as their impact on the guarantees of the rights of persons subjected to investigative actions.

Special attention is given to the permissibility of conducting searches without attesting witnesses in cases where their participation is objectively impossible or poses a danger to their life or health, and to the mandatory video recording of such procedural actions. The article presents arguments supporting the need to clearly indicate the reasons for the absence of attesting witnesses in the search protocol, as well as the expediency of providing defense parties with copies of video recordings to ensure transparency and oversight of law enforcement activities. The issue of interrupting a search during an Air Raid Alert is also addressed, and it is proposed to allow participants of a search to temporarily leave the premises under the escort of law enforcement officers with subsequent return.

The author substantiates proposals for improving legislative regulation and law enforcement practice, in particular by introducing the mandatory notification of a person's defense attorney and ensuring remote

monitoring of search procedures. It is concluded that standardizing such provisions will enhance the level of legal safeguards, prevent violations of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings, and ensure a balance between the objectives of pre-trial investigation and the right to life, safety, and the inviolability of one's home.

**Key words:** investigative (search) actions, search, attesting witnesses, pre-trial investigation, martial law, human rights.

**Постановка проблеми.** Умови сьогодення змушують працівників поліції бути гнучкими та підлаштовуватись під постійні зміни законодавства. Так, з початку повномасштабного вторгнення Кримінальний процесуальний кодекс України неодноразово зазнавав змін, які адаптували цей закон до сучасних викликів. Не стало виключенням внесення змін до процесуального порядку проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, проведення якого безпосередньо пов'язано з обмеженням конституційних прав особи на недоторканність житла чи іншого володіння особи та приватного життя.

Цілком логічно, що вказані зміни мали на меті врахувати та вирішити ризики і суперечливі ситуації, що можуть виникати на різних стадіях кримінального провадження в умовах воєнного стану [1, с. 65]. Проте не всі проблемні питання під час проведення обшуку можна передбачити шляхом внесення змін в законодавство, що може призвести до порушення прав усіх учасників досліджуваної слідчої (розшукової) дії.

**Метою дослідження** є аналіз правових засад проведення обшуку під час дії воєнного стану, виявлення специфіки правозастосування відповідних норм Кримінального процесуального кодексу України, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання та правозастосовної практики з урахуванням реалій сьогодення.

**Проблематика** проведення обшуку як однієї з найбільш процесуально чутливих слідчих (розшукових) дій неодноразово ставала предметом дослідження вітчизняних науковців у галузі кримінального процесу. Значну увагу питанням правового регулювання та дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення обшуку приділяли, зокрема, Гаркуша А., Демченко О., Коваленко О., Курбанов Я., Кухарчук А., Лейба О., Лоскутов Т., Сірий Ю., Смірнов О., Тетерятник Г., Ткаченко О., Хлівна А., Цапович В., Шаповал А. У їхніх працях проаналізовано як загальні засади проведення обшуку, так і окремі процесуальні аспекти. Водночас, попри наявність окремих наукових розробок, комплексного дослідження правового регулювання та практичної реалізації проведення обшуку саме в умовах дії воєнного стану, з урахуванням новітніх викликів та ризиків, залишається недостатньо. Невирішеними залишаються питання забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування і дотриманням конституційних прав особи, порядку надання сторонам доступу до відеозаписів обшуків, визначення процесуального статусу учасників обшуку у надзвичайних умовах.

**Виклад основного матеріалу.** Обшук має особливе місце серед слідчих (розшукових) дій, які здійснюються під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, оскільки його проведення викликає чи не найбільшу кількість скарг на дії співробітників правоохоронних органів. Дуже важливим є співвідношення між швидким та ефективним проведенням зазначеної слідчої дії та дотриманням прав людини під час її проведення [2, с. 649]. Саме тому законодавцем передбачено доволі жорсткі вимоги до отримання дозволу та на безпосереднє його проведення.

Так, обшук житла чи іншого володіння особи має здійснюватися виключно на підставі ухвали слідчого судді, навіть у разі невідкладного його проведення, такий дозвіл має бути отриманий *post factum*, що є безумовною гарантією забезпечення конституційного права людини на недоторканність житла, та, у разі необхідності, може бути оскаржено у судовому порядку.

Проте, запровадження правового режиму воєнного стану запровадило певні корективи щодо цієї слідчої (розшукової) дії. Аналізуючи зміни в законодавстві щодо проведення обшуку та їх практичну реалізацію за роки дії правового режиму воєнного стану можна виділити як негативні так і позитивні аспекти.

Зокрема, у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначено про те, що при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [3].

На думку А.О. Шаповал, цей перелік є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає. Науковець зазначає, що такі законодавчі зміни є виправданими та доречними, оскільки, в умовах воєнного стану в Україні (а особливо в районах, де ведуться активні бойові дії) не завжди можливо знайти понятих для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій [4, с. 103].

В якості прикладу, А.О. Шаповал пропонує проаналізувати наступну ситуацію. Працівники правоохоронних органів вночі (у період комендантської години) зупинили на блокуванні транспортний засіб.

Під час поверхневого огляду автомобіля поліцейські та військовослужбовці виявили велику кількість зброї. В такому випадку для правильного документування вищевказаного кримінального правопорушення поверхневої перевірки транспортного засобу (яка регулюється ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію та є превентивним поліцейським заходом») буде не достатньо – тут необхідно проводити огляд або обшук транспортного засобу (в розумінні КПК України). Саме в цей момент у правоохоронних органів виникнуть складнощі у залученні понятих [4, с. 103]. Варто погодитись із наведеним прикладом оскільки правильне документування та вилучення предметів злочинної діяльності є гарантією допустимості доказів та позитивного розслідування кримінального провадження.

Я.Л. Курбанов стверджує, що рівень довіри населення до правоохоронних органів знаходиться на доволі низькому рівні. При цьому вчений стверджує, що поняті не виконують особливих функцій у процесуальній діяльності, а їх участь у певних слідчих діях є номінальною та формальною [5, с. 157-158]. Однак, на нашу думку залучення понятих є однією із гарантій законності проведення обшуку та певного контролю за діями правоохоронців.

Проте, Т.О. Лоскутов зазначає, що участь понятих у процесуальних діях у КПК України регламентується як засіб факультативної фіксації кримінального провадження [6, с. 343], однак у контексті обшуку їх участь, як і складання письмового протоколу, є обов'язковою окрім випадків передбачених ст. 615 КПК України.

Вчений стверджує, що доповнення письмової (паперової) фіксації участю понятих у ході процесуальних дій в умовах воєнного стану може бути невиправданим з точки зору забезпечення безпеки осіб. Здійснення бойових дій може обумовлювати високий ступінь небезпеки для понятих, захист та охорона життя та здоров'я яких превалює над факультативною фіксацією кримінальних процесуальних дій [6, с. 344].

Якщо брати до уваги області нашої країни, які перебувають під постійним вогневим ураженням ворога. Звичайно, що в такому випадку ніхто не буде ризикувати життям людини задля проведення слідчих дій [7, с. 29]. Відповідно до ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [8]. Тому фіксуючи кримінальні правопорушення у кримінальному провадженні, потрібно проводити з урахуванням правил безпеки в період проведення бойових дій. Але у новій правовій нормі є певний нюанс і він полягає в тому, що, якщо правоохоронці проводять обшук житла особи, то обов'язково через можливі технічні засоби має проводитись відеозапис цього процесу [7, с. 29].

Проте, існує думка, що такий підхід законодавця дозволяє створити низку негативних прецедентів, оскільки аналізована стаття уможливіло незалучення понятих до проведення обшуку в межах всієї території України. Іншими словами, суб'єкти проведення обшуку фактично здатні зловживати такою можливістю та не залучати понятих навіть у тих випадках, коли об'єктивно загрози як такої немає. Тобто, слідчий чи прокурор потенційно може не залучати понятих у разі повітряної тривоги (чи навіть за її відсутності), формально зсилаючись на п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК, хоча фактичні передумови для цього будуть відсутні [9, с. 31].

Враховуючи зазначене, варто наголосити на тому, що у разі об'єктивної неможливості залучення понятих до проведення обшуку доречним є необхідність зазначати у протоколі слідчої дії про підстави, що унеможливили таке залучення, із посиланням на конкретні обставини.

Також вважаємо прогресивною норму п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України щодо обов'язкової фіксації результатів проведеного обшуку [3], оскільки подальше пред'явлення та демонстрація зазначеного відеозапису є беззаперечним доказом законності проведеної слідчої дії.

Так, О.Ю. Маринич справедливо зазначає про те, що відео-фіксація проведення слідчих (розшукових) дій є джерелом інформації, яке є зручним для сприйняття та перевірки ходу проведення такої дії зацікавленими учасниками та судом. На переконання вченої, повне запровадження безперервної відеофіксації замість інституту понятих при проведенні процесуальних дій буде додатковою гарантією забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні [10, с. 49-50].

Однак, законодавець чітко розрізняє вид документів, які складаються при проведенні обшуку та які мають бути надані особі, у якої проведено обшук, проте в цей перелік надання копії відеозапису не передбачено.

Судова практика показує, що захисники звертаються до детективів з клопотанням про надання їм копії проведеного відеозапису, проте детективи відмовляють у такому клопотанні, оскільки наведеними нормами чи іншими актами законодавства не передбачено обов'язку слідчого (детектива) копію відеозапису обшуку надати особі, у якої проведено обшук [11]. Аналізуючи зазначене варто наголосити на тому, що в умовах сьогодення, через тривалі повітряні тривоги чи активні бойові дії, майже кожен обшук може бути проведений за відсутності понятих або осіб, чії права чи законні інтереси може бути порушено. Саме тому, здійснення безперервного відеозапису є додатковою гарантією за-

хисту прав осіб, під час обшуку їх житла, а надання зазначеного відеозапису зацікавленим сторонам є демонстрацією законності проведення обшуку.

Окрім цього, О. Смірнов стверджує, що обшук в умовах воєнного стану, може супроводжуватися різними видами небезпек. Наприклад, під час повітряної тривоги учасники мають пройти до укриття, відтак не буде діяти положення, зазначене у абз. 2 ч. 3 ст. 236 КПК України щодо права слідчого заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення. Науковець зазначає, що хоча особа може знаходитися під спостереженням, втім вимоги цієї норми в силу об'єктивних причин не зможуть бути виконані [12, с. 178].

Варто відмітити, що під час практичної діяльності все ж таки виникають випадки, коли поняті або обшукувані особи, у разі оголошення сигналу «Повітряна тривога», заявляють клопотання покинути приміщення та перейти до найближчого укриття. Однак, на теперішній час ні слідчі, ні прокурори, а ні судді не мають єдиної думки стосовно вирішення цього проблемного питання, саме тому кожен слідчий діє на свій власний розсуд.

Г.К. Тетерятник пропонує внести зміни у ч. 3 ст. 223 КПК України щодо необхідності покладення на особу, яка проводить невідкладну слідчу (розшукову) дію відповідальності за незаконне обмеження або порушення прав та законних інтересів осіб, які беруть участь та щодо яких проводиться слідча (розшукова) дія [13, с. 198]. Зазначені пропозиції вбачаються прогресивними, оскільки, не аби як важливим є забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування та правом на життя і безпеку учасників процесу.

Щодо клопотань учасників цієї слідчої (розшукової) дії під час оголошення сигналу «Повітряна тривога» перейти до укриття, ми пропонуємо надавати їм таку можливість, але у супроводі оперативних працівників, а після закінчення тривоги повернутись до місця проведення обшуку. Оскільки відповідно до вимог ч. 3 ст. 236 КПК України слідчий, прокурор мають право, а не обов'язок заборонити будь-якій особі залишати місце обшуку до його закінчення, тому вважаємо доречним дозволяти зацікавленим учасникам обшуку йти до укриття на час оголошення повітряної тривоги, проте у супроводженні оперативних працівників. Відмітимо, що у даному контексті мова не йде про затримання особи. Також варто зобов'язати таких осіб обов'язково повернутись до місця проведення обшуку після закінчення повітряної тривоги.

Варто відмітити, що у зазначеній нами ситуації слідчий, прокурор повинен продовжити обшук, на кшталт вимог, які зазначені у ч. 4 ст. 236 КПК України, коли дозволяється проведення обшуку у разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні особи де проводиться слідчої (розшукової) дії.

Проте, враховуючи усі ризики, які можуть виникнути під час проведення обшуку за відсутності понятих та власника житла, все ж таки варто вживати заходів задля недопущення порушення прав особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, зокрема обшуку. Саме тому, вважаємо за доцільне зобов'язати слідчого, прокурора вжити заходів для негайного повідомлення захисника особи (у разі відсутності такого – залучення його із центру безоплатної правничої допомоги), в тому числі із забезпеченням дистанційного спостереження за ходом слідчої дії, за правилами п. 12 ч. 1 ст. 615 КПК України.

**Висновки.** Підсумовуючи варто зазначити про те, що проведення обшуку в умовах воєнного стану, у разі частих обстрілів, повітряної тривоги тощо, вимагає не аби якої підготовки задля забезпечення безпеки усіх учасників кримінального провадження та дотримання балансу між державними та приватними інтересами. Запропоновані нами зміни унормують порядок проведення обшуку у особливий період, та забезпечать додатковими гарантіями захисту осіб, чії права чи законні інтереси можуть бути порушені під час обшуку.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Огерук І. Особливості обшуку в умовах воєнного стану. *Правова політика України: історія та сучасність*: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 7 жовтня 2022 року). Ж.: Житомирська політехніка, 2022. 265 с. С. 65–68.
2. Шендрік Ю. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти*: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.03.2024). Частина I. С. 649–651.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Шаповал А.О. Огляд та обшук транспортного засобу в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022 №56. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/juspradenc56.pdf#page=102>.
5. Курбанов Я.Л. Поняті як учасники кримінального провадження: необхідність чи пережиток минулого. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 14 квітня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. 314 с. С. 156–158.

6. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 340–345.
7. Іщук А. Законодавчі зміни правового регулювання здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право на захист в умовах воєнного стану: матеріали Першої науково – практичної конференції* (Львів, 30 березня 2024 р.). Львів: Юрид. ф–т Львів. нац. ун–ту ім. І. Франка, 2024. – 88 с. С. 27–30.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Демченко О. Обшук в умовах воєнного стану в Україні. *Право на захист в умовах воєнного стану: матеріали Першої науково – практичної конференції* (Львів, 30 березня 2024 р.). Львів: юрид. ф–т Львів. нац. ун–ту ім. І. Франка, 2024. 88 с. С. 30–35.
10. Маринич О.Ю. Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Кропивницький, 2025. 270 с. URL: [https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/05/dysertacziya\\_marynych\\_o.yu.pdf](https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/05/dysertacziya_marynych_o.yu.pdf).
11. Ухвала Київського районного суду м. Полтава від 05.01.2024 р. Справа № 552/5601/23. Провадження № 1-кк/552/41/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116128222>.
12. Смірнов О.С. Обшук у кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Кропивницький, 2023. 250с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/09/dys-smirnov-os.pdf>.
13. Тетерятник Г.К. Інститут понять при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). С. 195–199. URL: [http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4\\_2020/34.pdf](http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/34.pdf).